

به بهانه روز جهانی زبان مادری

گزارش ثبت گویش استرآبادی
در فهرست میراث معنوی کشور

مرضیه عبداللهی میان آباد*

روز دوم اسفندماه (۲۱ فوریه) از طرف سازمان جهانی یونسکو به عنوان روز جهانی زبان مادری نام گذاری شده است. نام گذاری این روز در کنفرانس عمومی یونسکو در سال ۱۹۹۹ به منظور کمک به تنوع زبانی و فرهنگی انجام شده است. نام گذاری این روز اگرچه به یادبود دانشجویان کشته شده در بنگلادش صورت گرفت، اما امروزه به عنوان یک روز جهانی برای یادآوری اهمیت حفظ زبان‌ها و گویش‌های در خطر فراموشی است. زبان، بازتاب دهنده‌ی فرهنگ گویشوران و نماینده‌ی هویت آنان است. زبان‌ها مانند موجودات زنده‌ای هستند که در طول زمان شکل می‌گیرند، رفته رفته کامل تر می‌شوند و زمانی هم به دلیل عدم استفاده از طرف گویشوران، یا از بین رفتن در کنار گونه‌های زبانی پرکاربردتر، می‌میرند. مرگ زبان‌های بومی یک منطقه، اغلب با از بین رفتن فرهنگ‌ها و سنت‌های بومی آن منطقه همراه است. گفته می‌شود حدود هفت هزار گونه‌ی زبانی در دنیا شناخته شده که بسیاری از آن‌ها در حال نابودی کامل هستند. این روند نابودی برای زبان‌های بومی که خط و نوشتار ندارند، سرعت بیشتری دارد.

سازمان ملل متحد، برای حفظ گوناگونی‌های زبانی و تنوع فرهنگی، سال ۲۰۰۸ را «سال جهانی زبان‌ها» نامید. هر ساله هم‌زمان با «روز جهانی زبان مادری» (۲۱ فوریه) مراسمی از طرف یونسکو در کشورهای سراسر دنیا برگزار می‌شود که برنامه‌های منطقه‌ای و ملی خود را برای حفظ تنوع زبانی و گونه‌های در خطر فراموشی معرفی می‌کنند. امروزه بسیاری از کشورها، به منظور حفظ زبان‌ها و گویش‌های بومی منطقه به کمک زبان‌شناسان متخصص در گویش‌شناسی و صاحب‌نظران ادبیات و تاریخ و فرهنگ مردم، به ثبت زبان‌ها و گویش‌ها به عنوان میراث معنوی منطقه اقدام می‌کنند تا به نوعی تاریخ و فرهنگ و سنت‌های بومی خود را از خطر نابودی در امان بدارند. زیرا جامعه‌ی بی‌هویت مانند ظرفی خالی برای پر شدن از هر نوع هویت و تفکر بیگانه است و به مرور زمان، استقلال و ارزش‌های آن جامعه را از بین می‌برد.

*دانش آموخته‌ی
زبان‌شناسی همگانی

زبان مادری از منظر زبان‌شناسی

دکتر خانلری در کتاب «تاریخ زبان فارسی»، زبان را این گونه تعریف می‌کند: «زبان مجموعه‌ای از نشانه‌ها یا دلالت‌های وضعی است که از روی قصد، میان افراد بشر برای القای اندیشه یا فرمان یا خبری، از ذهنی به ذهن دیگر به کار می‌رود».

زبان، ابزاری برای انتقال تفکر، و نیز مهم‌ترین ابزار ارتباط جوامع انسانی است. قدرت تکلم، ویژگی منحصر بفردی است که در وجود انسان به ودیعه گذاشته شده است. در علم زبان‌شناسی نوین نظریات گوناگونی برای توضیح این ویژگی و تبیین کارکردهای آن بیان شده است. نوآم چامسکی^۱، بنیان‌گذار مکتب «زبان‌شناسی زایشی»، معتقد است که «قدرت تکلم» از ویژگی‌های منحصر به انسان است که به صورت فطری در او نهاده شده، او همچنین معتقد است که ذهن به طور طبیعی از «دستور جهانی زبان» که نوعی دانش فطری است، برای فراگیری و تسلط بر یک زبان، استفاده می‌کند. پیش از این نظریه، رفتارگرایان بر این باور بودند که یادگیری زبان به صورت اکتسابی است و از راه شنیدن و تکرار حاصل می‌شود، اما بنابر نظریه جهانی‌های زبان، انسان با داشتن قابلیت گفتار و دانش ناخودآگاه دستورزبان خود، پس از قرار گرفتن در محیط‌های مختلف، جملاتی را تولید می‌کند که گاهی هرگز از دیگران نشنیده است و همین امر نظریه یادگیری شرطی رفتارگرایان را مردود می‌کند.

دستور جهانی زبان؛ بدین معنی است که ذهن انسان دارای توانایی یادگیری زبان است و هنگامی که کودکی در یک جامعه‌ی زبانی قرار می‌گیرد، آن زبان را می‌آموزد و تا سن بلوغ حنجره و مجرای گفتار وی، برای ایجاد آواهای آن زبان شکل می‌گیرد. این زبان اول را «زبان مادری» می‌گویند.

زبان مادری و هویت

گونه‌ی گفتاری هر جامعه زبانی، بی‌تردید مهم‌ترین ابزار ارتباطی آن جامعه، و شامل مفاهیمی است که سبک زندگی، ارزش‌ها و باورهای آنان را در رویارویی با عناصر طبیعت نشان می‌دهد. به بیان دیگر، گونه گفتاری هر جامعه زبانی، شامل واژگان و مفاهیمی است که نوع نگرش و جهان‌بینی آنان را دربر دارد و در نتیجه باعث ایجاد حس همسانی و شباهت و انتقال خواسته‌ها و درک متقابل، و در نهایت اتحاد آنان می‌شود. پیاز^۲ و فروید^۳ معتقدند که هویت انسان در روند رشد و تکامل او از مرحله فردی به اجتماعی شکل می‌گیرد و در فرایند شکل‌گیری این هویت اجتماعی، گونه گفتاری مشترک نقش بسزایی ایفا می‌کند. رابطه زبان و هویت، رابطه‌ای دوسویه است. حفظ هویت و آداب و سنت‌های دیرپای، مستلزم حفظ واژه‌ها و مفاهیم مرتبط است و حفظ گونه‌ی گفتاری نیز مستلزم حفظ آیین‌ها و سنت‌های بومی است.

انفجار اطلاعات در دهه‌های اخیر و روند رو به رشد جهانی‌سازی، مرزهای زبانی و هویتی کشورها را در معرض خطر قرار داده است. در عصر حاضر «زبان» معتبرترین نشانه‌ی هویت هر جامعه‌ی زبانی است. روند جهانی‌سازی در بسیاری از موارد با کم‌رنگ شدن هویت‌های ملی

۱ - نوآم چامسکی (Noam Chomsky): زبان‌شناس، فیلسوف و نظریه پرداز آمریکایی (دسامبر ۱۹۲۸)

۲ - ژان ویلیام فریتز پیازه (Jean William Fritz Piaget): روان‌شناس، زیست‌شناس، منطق‌دان، و شناخت‌شناس سوییسی (تولد اوت ۱۸۹۶ - سپتامبر ۱۹۸۰)

۳ - زیگموند شلومو فروید (Sigmund Schlomo Freud): روان‌شناس اتریشی که به «پدر علم روان‌کاوی» مشهور است. (مه ۱۸۵۶ - سپتامبر ۱۹۳۹)

و جایگزین شدن زبان‌های کشورهای قدرتمندتر به جای زبان‌های بومی همراه بوده است، به نوعی که تعداد بسیاری از زبان‌های بومی مناطق مستعمراتی از بین رفته و بومیان آن مناطق با زبان کشور استعمارگر سخن می‌گویند. مانند: نابودی زبان‌های سرخپوستی در آمریکا و جایگزین شدن زبان فرانسوی به جای زبان‌های بومی مردمان آفریقا. هویت زبانی در جوامعی که از اقوام مختلف تشکیل شده، دو جنبه دارد که یکی هویت قومی با زبان قومی است، و دیگری هویت ملی که بین تمام اقوام آن کشور مشترک است و سبب اتحاد، همدلی و تفاهم بین اقوام می‌شود. هویت ملی، علاوه بر زبان، شامل نمادهای آن کشور، پرچم و سرود ملی و جشن‌های ملی و آیینی است. هویت زبانی قومی، امری است طبیعی که یک انسان به واسطه تولد در یک جامعه زبانی، آن را دریافت می‌کند، اما هویت زبانی ملی امری است اجتماعی. زبان ملی، براساس قدرت سیاسی گویشوران یا سیر تاریخی یا غنای زبانی یک گونه گفتاری، از بین زبان اقوام مختلف، انتخاب می‌شود. زبان فارسی به عنوان نیای مشترک زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و به دلیل دیرینگی تاریخی (از قرن سوم هجری و پس از قیام یعقوب لیث صفار) و غنای ادبیات آن، به عنوان زبان رسمی ایران بزرگ انتخاب شد.

هویت قومی باعث ایجاد بستری مناسب برای گویش‌ها و زبان‌های بومی است که زبان مادری هر جامعه زبانی است. در عین حال برای کشورهایی مانند ایران که دارای اقوامی با زبان‌ها و گویش‌های مختلف است، به نوعی زبان فارسی، زبان مادری ملی و نشانه هویت ایرانی است. زبان‌های قومی به منظور حفظ آداب و سنت‌ها و آیین‌های بومی، به همان اندازه اهمیت دارند که زبان فارسی برای حفظ آداب و سنت‌های ایرانی و استقلال و ارزش‌ها و اقتدار ملی، ضروری است.

هیچ زبانی برتر یا سخت‌تر از زبان دیگر نیست

براساس علم زبان‌شناسی هیچ زبانی برتر از زبان‌های دیگر نیست و همچنین در امر آموزش زبان‌ها، هیچ زبانی سخت‌تر از زبان دیگر نیست، بلکه بسته به شباهت‌ها یا تفاوت‌های زبان‌ها، سرعت یادگیری متفاوت می‌شود.

هر کدام از زبان‌های دنیا براساس ویژگی‌های ساختاری، به یک اندازه ارزشمند هستند و تقسیم‌بندی زبان‌های دنیا بر اساس تفاوت ساختاری، تنها به منظور مطالعه دقیق‌تر آن‌هاست. هر زبانی بسته به میزان نیاز گویشوران و رشد ذهنی آن‌ها، رشد می‌کند. همه زبان‌ها در ابتدای امر تنها شامل واژگان و مفاهیم اولیه زندگی هستند که در طول زمان، با رشد جامعه و نیاز به مفاهیم و واژگان جدید، زبان آن جامعه نیز غنی‌تر می‌شود.

از نظر علم زبان‌شناسی، برتری جویی‌های سیاسی، اجتماعی، یا نژادی، دلیل برتری هیچ زبانی نمی‌شود و هر کدام از زبان‌های دنیا ارزش و اهمیت یکسانی برای بررسی دارند. چه بسا زبان‌های قومی که تعداد گویشوران آن‌ها در حال کاهش باشد، اولویت بیشتری برای بررسی دارند. اما توجه به این نکته ضروری است، زبان‌هایی که گویشوران آن سابقه تاریخی درخشان در تمدن و فرهنگ دارند، ادبیات غنی‌تر و واژگان و مفاهیم کامل‌تری دارند که نشانه رشد فکری گویشوران آن است

چرا که زبان و تفکر برهم تأثیر می‌گذارند.

در امر یادگیری زبان‌های دیگر دنیا، توجه به این نکته ضروری است که هرچه آواها، دستور و ساختار و مفاهیم یک زبان، به زبان مادری ما نزدیک‌تر باشد، یادگیری آن زبان برای ما آسان‌تر است. به همین دلیل یادگیری زبان فرانسه برای یک گویشور فارسی، راحت‌تر از یادگیری زبان چینی است، در حالی که برای یک گویشور تبتی، یادگیری زبان چینی چندان دشوار نیست. مثال دیگر این که گویشوران کردی و ترکی به مراتب زبان آلمانی را زودتر از گویشور فارسی می‌آموزند و این تنها به دلیل شباهت‌ها یا تفاوت‌های زبان‌هاست.

بقای زبان مادری، در گرو خواست گویشوران است

زبان، مانند موجود زنده‌ای است که در مسیر زندگی پرفراز و نشیب، شرایط مختلفی را تجربه می‌کند. گاه در اوج شادابی و پویایی است و گاه به واسطه آثار ناشی از شرایط اجتماعی یا سیاسی جامعه، دستخوش تغییر یا فرسایش می‌شود. تداخل زبان‌ها و قرض‌گیری مفاهیم یا واژگان، اغلب باعث غنای زبان‌ها و گویش‌ها می‌شود، اما در صورت حضور بیش از حد واژگان و مفاهیم و ساختارهای دستوری از یک زبان به زبان دیگر و عدم معادل‌سازی صحیح، زبان‌ها دچار روند فرسایشی شده و در نهایت منجر به مرگ یک گونه زبانی می‌شود. برای حفظ گویش‌ها و زبان‌ها، ایجاد حس احترام نسبت به گونه گفتاری مادری و کاربرد آن در بافت‌های زبانی مناسب، جلوگیری از ورود واژه‌های بیگانه و تا حد ممکن معادل‌سازی برای وام‌واژه‌ها یا همان واژه‌های قرضی، آموزش آن به نسل‌های آینده از طریق به‌کارگیری مفاهیم و واژه‌های بومی، مطالعه ادبیات و تاریخ کهن منطقه برای یادآوری گنجینه زبانی، بسیار کارآمد خواهد بود. همچنین ثبت گونه‌های زبانی به عنوان میراث معنوی گویشوران، بکارگیری دانش روز زبان‌شناسی برای شناسایی ویژگی‌های گونه گفتاری، تدوین فرهنگ‌های واژگانی و مفهومی، حضور اهل فن در جوامع علمی مرتبط، از جمله همایش‌ها و گردهم‌آیی‌ها، و ترویج گویش‌های در خطر فراموشی، از جمله راهکارهای حفاظتی زبان‌های مادری است و تحقق این مهم، در گرو خواست و اراده همگانی گویشوران است.

استان گلستان، رنگین کمان زبان‌ها و گویش‌ها

استان گلستان در طول تاریخ کهن خود، به دلیل اهمیت سیاسی و به دلیل داشتن اقلیم مناسب کشاورزی، همواره مورد توجه مهاجمان و مهاجران بوده است. ساکنان غیربومی، به مرور زمان در این منطقه ریشه دوانیده و استان گلستان را به مجموعه‌ای بی‌نظیر از اقوام مختلف تبدیل کرده‌است. در عین حال به دلیل تنوع قومی، شاهد گوناگونی‌های زبانی و گویشی در این منطقه هستیم. گونه‌های گفتاری ترکی، ترکمنی، سیستانی، طبری، بلوچی، قزاقی، و مهاجران فارس زبان شهرهای دیگر، در کنار مردمان بومی استرآبادی، جامعه زبانی گلستان را تشکیل می‌دهند. گویش استرآبادی در شهر استرآباد (گران امروزی) و مناطق هم‌گویش، شامل روستاهای اطراف، یکی از این «گونه‌های در خطر فراموشی» است. برای ادامه بقای گویش استرآبادی، شناسایی آن براساس روش‌های نوین علمی و ثبت آن، و سپس تشویق گویشوران به استفاده و آموزش آن به

نسل های بعدی، امری اجتناب ناپذیر بود. بنابراین میراث فرهنگی استان گلستان، طبق برنامه ریزی هدف مندی، به شناسایی پژوهش گران زبان شناسی مسلط و علاقمند به این حوزه اقدام نمود و سپس برنامه و طرح ثبت گویش، مشخص گردید. از آن جا که پژوهش گر منتخب، از سالیان قبل بررسی زبان شناسانه گویش استرآبادی و جمع آوری داده ها را انجام داده و منابع کافی و دانش بروز برای ثبت گویش را اندوخته بود، پرونده ثبت گویش در موعد مقرر آماده شد و با هدف ثبت آن تا قبل از روز جهانی زبان مادری، با پیگیری و تلاش مستمر گروه در آبان ۹۵ برای دفاع و داوری به شورای ثبت میراث معنوی کشور فرستاده شد. در دی ماه ۹۵، با حضور داوران بخش میراث معنوی در تهران، دفاع از قابلیت های گویش استرآبادی، به عنوان یک گونه در خطر انجام شد و سپس با ارایه شواهد و مدارک کافی، به عنوان گویش استرآبادی در فهرست میراث معنوی کشور ثبت گردید. شایان ذکر است که در روند جمع آوری داده ها که از سال ۹۲ با هدف آماده سازی برای ثبت گویش، شروع شد، همواره گویشوران کهنسال شهر استرآباد و فعالان فرهنگی و روستاهای هم گویش، همراه پژوهش گر بودند. پس از طرح موضوع پرونده گویش از سوی اداره میراث فرهنگی استان گلستان، به منظور جمع آوری مطالب بروز، همراهی بی دریغ مجموعه فرهنگی میرداماد را به همراه داشت که هم در تهیه مطالب و هم در ایجاد امکانات لازم برای جمع آوری داده های صوتی، صمیمانه همراهی نمود. در این میان هریک از نهادهای فرهنگی و دولتی و یا افراد که به نوعی حامیان طرح بودند، پژوهشگر را همراهی نمودند. از جمله این یاوران گرمی، خانه فرهنگ اندیشه و معاونت روستایی استان گلستان بودند که از هیچ کمکی برای آشنا کردن پژوهشگر با افراد فعال دریغ نکرده و تا روز دفاع از پرونده، مشتاقانه پیگیر ماجرا بودند. قابل ذکر است؛ در روند انجام هر پروژه یا طرحی نو، همواره مشکلات و موانعی پیش خواهد آمد و هر قدر صاحب نظران کمتر به ارزش و آینده آن طرح واقف باشند، مشکلات و موانع آن نیز بیشتر خواهد بود، و بالطبع ثبت گویش استرآبادی از این ماجرا بی نصیب نماند. اما در مقابل همه موانع و کمبودها که در روند اجرایی امری بدیهی است، حمایت و مدیریت ریاست محترم میراث فرهنگی و گردشگری استان گلستان بسیار کارساز بود و در مواردی شخص ایشان جویای انجام امور بودند. در این حین همراهی و مدیریت معاونت میراث فرهنگی و گردشگری، قوت قلبی برای گروه ثبت معنوی به شمار می رفت. تلاش و پیگیری مستمر گروه ثبت معنوی استان گلستان، دوستان گویشور و اساتید بزرگ زبان شناسی، راه را برای ثبت گویش هموار نموده و این نتیجه درخشان را برای مردمان استرآباد به ارمغان آورد.

بدین ترتیب گویش استرآبادی به مجموعه بی نظیر زبان ها و گویش های استان گلستان پیوست و دست اندرکاران فرهنگی تلاش می کنند که سایر زبان ها و گویش ها را بیش از پیش مورد شناسایی و بررسی قرار داده و برنامه هایی کارساز برای ترویج و حفظ این مجموعه ارزشمند در نظر گیرند. باشد که حفظ زبان ها و گویش های بومی منطقه، سبب حفظ ارزش ها و سنت های بومی و در نهایت حفظ هویت مردمان این دیار شود.